

Tornar
I

Tèma

la grana guèrra

de Joan-Pau LATRUBESSE (Civada)

dab l'ajuda de Maurici ROMIEU

Dab aquesta seria plan hornida sus la grana guèrra qu'avem avut lo parat de descobrir tres escrivans de nòste : Jan deu Sabalòt, menúsèr de Sauvatèrra, Edouard Moulia imprimaire d'Ortès e Roger Lapassada, ensenheire, eth tanben d'Ortès. Tots tres que parlèn, en occitan, d'aqueth conflicte. Que n'i avó mei. Quasí tots que hasón aquera causida linguistica pr'amor deu moviment literari qui marquè la nòsta lenga au sègle 19 : lo felibritge. Qu'avem pensat que s'ac valè de tornar sus aqueth sègle qui a vist l'arrenavida de la lenga occitana... a maugrat de la politica d'eradicacion de las lengas de França qui s'alengava.

I – Lo sègle 19^{au} : segotidas de tot ordi e vaduda deu Felibritge

1 – Grana instabilitat : lo purmèr empèri (1804), las guèrras napoleonianas puish abdicacion de Napoléon Bonaparte, la monarquia de julhet (1830) e las guèrras colonias, la Republica dusau (1848), lo dusau empèri dab Napoleon III (1852), la deshèita contra los Prussians, la tresau Republica (1870) e la Comuna de París.

2 - Pujada deu nacionalisme en Euròpa. Las frontèras que's hèn e que's des.hèn dab conflictes numerós. En França, concèpte afirmat de l'Estat Nacion : un país centralizat dab ua sola lenga oficiau. Ua excepcion en Euròpa. Au Reiaume Unit per exemple, l'Irlanda deu Nòrd, Escòcia, lo País de Galas e de segur Angletèrra que son reconeishuts com nacions dab las loas lengàs pròpias (cf : lo tornei de rugbi de las sheis nacions).

Aqueth concèpte d'Estat Nacion que vadó dab la Revolucion francesa. En purmèras la Constituante (1790-1792) qui reconeishó las lengas istoricas e que las hasó vèler en arrevirar las leis revolucionàrias. Mes la Convencion, a comptar de 1792, que las espudí. Que cau saber que lo poder d'aqueth temps n'avó pas los mejans de pagar regents tà orbir escòlas en tots los vilatges entà eradicar las lengas vernacularas e impausar lo francés. Que calerà atèner las leis Ferry.

3 - La pujada deus nacionalismes que s'acompanhè de las presas de consciéncia identitàrias. Tà l'occitan, lo breton, lo basco la situacion qu'èra critica : l'ideau revolucionari jacobin qu'èra de cap a'us escobar !

Que s'escad qu'en aqueth periòde estudis e recèrcas que descobrín la poesia deus Trobadors qui avè arrajat a l'edat miejancèra capvath Euròpa tota. L'occitan qu'èra donc ua lenga europèa de gran endom. Cercaires e lingüistas que comencèn de harguar apèrs pedagogics : gramaticas, dictionaris...

En aqueth briu, en Provença, un aròu de joens que s'afirmè autorn de Frederic Mistral entà salvar e har vèler la lenga d'òc. En 1854 que vadó lo Felibritge. Drin a drin, capvath deus país occitans, escòlas que s'apitèn. En Bearn e Gasconha, qu'estó l'*Escole Gastou Febus* (1896) devantejada per Simin Palay e Miquèu de Camelat. Tots dus, mèstes de gran endom, qu'estón nomats Majoraus deu Felibritge. Jan deu Sabalòt, pr'amor de la soa òbra literària, qu'estó mèste en gai saber, Edouard Moulia que hasó partida de l'Escole. Roger Lapassada que hasó lo ligam enter lo Felibritge e l'Occitanisme. Donc aqueths tres autors qu'estón sensibilizats a la lenga occitana mercés au Felibritge.

Los felibres qu'an un imne : *La copa santa* qui's canta de quan en quan a au *Rugby Club Toulonnais* e a l'*Olympique de Marseille*. Ací los dus purmèrs còplets e l'arrepic.

Provençaus, veicí la Copa
Que nos vèn dei Catalans ;
A de rèng beguem en tropa
Lo vin pur de nòste plant.

Copa Santa
E versanta
Vueja a plen bòrd
Vueja abòrd
Leis estrambords
E l'enavans dei forts !

D'un vièlh pòple fièr e libre
Siam bessai la finicion ;
E, se tomban lei Felibres,
Tombarà nòsta nacion.

Provençaux, voici la coupe
Qui nous vient des Catalans ;
Tour à tour buvons ensemble
Le vin pur de notre cru.

Coupe sainte
Et débordante
Verse à pleins bords
Verse à flots
Les enthousiasmes
Et l'énergie des forts !

D'un ancien peuple fier et libre
Nous sommes peut-être la fin ;
Et, si les Félibres tombent
Tombera notre nation

Tornar
(seguida)

Tèma

la grana guèrra

de Joan-Pau LATRUBESSE (Civada)

dab l'ajuda de Maurici ROMIEU

II – Fin deu sègle 19^{au} : las leis Ferry, la revenja e discriminacions de cap taus occitan

1 – Leis Ferry 1881-1882. Las lengas de França que son interditas a l'escòla. Per lavetz, nada concidéncia de l'interès deu bilingüisme e deu respècte de las lengas istoricas. Qu'èra ua decision politica, ideologica. Los regents qui apearàn *Hussards noirs de la République*, que haràn la « caça » aus « patuès » dab mejans indignes d'ua democracia. Tà mièlher har, a la fin deu sègle 19^{au} linguistes francimands que volón har passar l'idèa que l'occitan èra ua deformacion deu francés. Urosament, estudis deus seriós qu'amuishèn qu'au Nòrd èra la lenga d'òil e au sud la lenga d'òc.

2 - Preparar la revenja :

- A l'escòla, cants patriotics « vous n'aurez pas l'Alsace et la Lorraine... », los mainatges que hasèn la guèrra dab fusilhs de bòis.
- La glèisa qu'estó mei moderada mes totun que benedivan los canons...

Au començar deu sègle 20^{au} que serà la mòda de las clicas qui avèn de segur un anar militar, A noste, a Ortès, qu'i avó la clica laïca e la clica deu patronatge. En léger los estatuts, qu'aprenem que l'idèa qu'èra de formar de bons sordats !

3 - Creishuda deu racisme cap aus occitans qui nomavan dab mesprètz los *meridionaux* :

- au nòrd : industrias, pas tròp de sorelh, esperit guerrejaire.
- au sud : la tèrra, lo sorelh, la mar, monde mei pacifics...

4 - Rasons istoricas d'aquera discriminacion :

- au sègle 13^{au} Crotzada deus Albigés, lo Sud colonizat peu Nòrd.
- au sègle 17^{au} los Camisards, las Dragonadas, protestants persecutats.
- au sègle 18^{au} Revolucion francesa, los Jacobins qu'eliminàn los Girondins. Rapòrt de l'abat Grégoire « *Nécessité et moyens d'anéantir les patois et universaliser l'usage de la langue française* ». Malaja ! Lo bigordan Bertrand Barrère que hasó rampèu.
- Pendant las guèrras, lo Nòrd qu'estó impactat, pas lo Sud. Donc gelosèr.
- Enfin rasons lingüísticas : lo Nòrd que parla francés e pas lo Sud qui demora fidèu a l'occitan.

III – Roger Lapassada, a maugrat de la volontat pairau qu'aprenèra lo gascon dab la mairana

Lo pair de Roger Lapassada que deishè de regentar e que s'engatgè en l'infanteria coloniau (Tonquin, Daomèi, Madagascar). Que prenó ua retrèita proporcionau e, en 1912, qu'estó nomat en l'administracion penitenciària de Navèra Caledònia.

Qu'i anè dab la hemna. Lo petit Roger que sortiva de vàder e que'u dèn a neurir a ua hemna de Denguin. Au cap de quauques mes, que'u hidèn a la soa mairana, Maria de Labordeta d'Aussavièla. Lo pair que demandè a la soa bèramair de non pas parlar bearnés au petit. Tuta !

Que cau saber que França enviè au penitenciari los condemnats de dret comun, miaires de la Commune de Paris (Louise Michel qu'estó la mei celèbra), Cabiles revoltats en Argèria... Quan avèn purgat la loa pena, aqueths presonèrs que podèn tornar tà França o està's en Navèra Caledonia. Hèras que s'i demorèn pr'amor l'Estat que'us balhava tèrras qui panavan aus Kanaks, çò qui ei estat ua hont de conflicte.

IV – La guèrra de 14-18

1 – Los sordats, la societat... que parlavan occitan, basco, breton... Qu'èra un problèma per rapòrt au concèpte estat-nacion. Tà non pas aver cuentas tà transmèter los ordis, los regiments qu'èran per regions.

2 – Tarribla sagnada : occitans, corses, bretons, coloniaus... en purmèra linha. Quant de morts !

3 - Consequéncias :

- los vilatges fragilizats : manca de paisans, de mestieraus...
- locutors de manca tà la transmission. Mentavem felibres com Francés Lartigue (Armanhac, 1892-1914) e Joan Baptista Begarie (Pontac 1892-1914). Qu'èran escrivans joens qui prometèn.

- en la mea família, au demiei deus qui estón tuats, que vau mentàver los mei tanhents : lo gran pair mairau (1876-1918) qui avè donc 42 ans e un hrai deu pair (1891-1914) qui n'avè 23. Com las familhas e's seguivan, que'us aurí poduts conéisher e popar, dab eths, un gascon natre.

4 – Quauques escarnis de cap taus occitans :

- En aost 1914, lo 15^{au} còs d'armada (provençaus) que recebó l'ordi aberrant, pèc, de miar ua ataca frontau a Dieuze entà tornar prèner la Lorena anexada. Los Allemands qu'èran postats e que'us fusilhèn com lapins. Milierats de morts. Los qui s'ac virèn qu'estón accusats d'estar de maishants sordats (enter autes per Clemenceau). En 2014, tau centenari d'aqueth massacre, ua delegacion de felibres de Provença qu'anèn suu lòc de la batalha e que hasón un omenatge taus provençaus deu 15^{au} còs d'armada calomniats.

- Que hè un vintenat d'annadas au Hestau Estivada de Rodès que vedoi ua pèça de teatre : un pelut qu'èra acusat de s'estar tirat ua bala dens lo pè entà poder estar reformat. Au darrèr d'un procès brac e parciau lo praubè sordat qu'estó fusilhat !

- En l'acte III de la pèça *Marieta l'ausèròta* de Joan deu Sabalòt, peluts bearnés que beven un còp. Que s'i tròba un parisenc qui compren lo gascon mes qui ditz totun « Dégoisez vot' jargon ! ». Vèrbe pejoratiu qui correspon a *clacassejar, shabraquejar*.

Au darrèr d'aver parlat dab abonde deu sègle 19^{au}, en aqueste Tornar dusau, que vam véder quin las guèrras e son ua hont de sofrença e mei que tot de mort. Tad aquò har, que'ns vam apear sus quate cançons :

- *Lo conscrit deu Lengadòc* (LCL) cançon populara cantada per Guy Béart e arrevirada en occitan per Claudi Marti,
- *Nosauts qu'èm los petits* (NQP) tirat de la pèça *Marieta l'auseròta* de Joan deu Sabalòt,
- *La chanson de Craonne* (CC) de la quau no'n coneishem pas l'autor,
- *Le déserteur* (LD) de Boris Vian.

I- La guèrra portadora de mort

Ieu soi un paure conscrit

De l'an 1810

Cal deissar lo Lengadòc

Per se n'anar a la mòrt.

Luenh d'aici i a un país

De nèu blanca e de cèl gris

*Nos i cal anar **morir***

Per l'empereire e son fil. (LCL)

Au començar deu sègle 19^{au}, Napoléon Bonaparte que ganhè mantuas batalhas mes, malaja, hèra de sordats qu'estón tuats. Alavetz, peu torn de 1810, la conscripcion que passè de 20 ans a 19 puish a 18 ans ! Com ac mentau la cançon, la campanha de Russia, dab lo hred crudèu, qu'estó un malastre : qu'estiman que de cap a 80 % de l'armada francesa estó eliminada !

(...) *nos qui'ns hasem **tuar**, nos qui hasem la guèrra*

(...) *nosauts qu'èm los praubòts, los bons tà's har **tuar***

(...)

(...) *entà miserejar e tà vièner **morir** ... (NQP)*

(...) *C'est à Craonne, sur le plateau,*

Qu'on doit laisser sa peau.

Car nous sommes tous condamnés,

Nous sommes les sacrifiés.(...)

Doucement dans l'ombre, sous la pluie qui tombe,

Les petits soldats vont chercher leur tombe. (CC)

Com ac avem dit en la F41, la batalha deu *Chemin des dames* qu'estó un carnatge. Aquera cançon que ditz la susmauta deus sordats qui ne'n podèn pas mei. La cançon qu'estó interdita en los mèdias publics dinc a 1974.

(...) *je ne suis pas sur terre*

*Pour **tu**er des pauvres gens.*

(...) *depuis que je suis né*

*J'ai vu **mourir** mon père... (LD)*

En 1954, fin de la guèrra d'Indochina on combatèn sordats francés de mestier e engatjats volontaris. Tres mes après, que començè la guèrra d'Argèria, que calè sordats en nombre. Atau qu'estón mobilizats los aperats deu contingent. Daubuns qu'arrefusèn de portar las armas.

Boris Vian, un autor qui s'ensagè en ua tropa de genres literaris, qu'escrivó aquera cançon *Le déserteur* en s'adreçar au president de la Republica qui èra, d'aqueth temps, René Coty. Que vadó lo pòrtaparaula deus antimilitaristas qui consideravan qu'èra ua guèrra coloniau. Mercés a l'experiéncia de la resisténcia en Indochina, qu'estimavan que non poderé pas portar la patz. Qu'èra tota ua generacion qui estimava qu'aqueth conflicte ne'us pertocava pas. De notar en aquera cançon la consciéncia que los sordats aparavan la mort mes tanben que la davan.

II – La guèrra hont de sofrença :

(...) *nos qui sofrim tostemps, e tostemps a l'estaca (...)*

(...) *non sauràn pas jamei arrés nosta dolor (...)*

(...) *entà miserejar e tà vièner morir ... (NQP)*

(...) *Huit jours de tranchées, huit jours de souffrance... (CC)*

(...) *Ma mère a tant souffert*

Qu'elle est dedans sa tombe... (LD)

Los gojats qu'estón avertits sonque quauques dias en avança... tà que n'avossen pas lo temps de reflechir...

III- Lo testimoniatge de Rogèr Lapassada

En lo son libe *Sonque un arríder amistós*, en los sons sovenirs de mainatge, Rogèr Lapassada que parlè de la purmèra guèrra mondial (F44 e F45). Ací qu'ei lo sordat mobilizat en 1939 qui va testimoniar, un còp hèit presonèr, de la soa caminada dolorosa de cap tà Alemanha :

Que'u vei enqüèra l'auficièr tot de cuer vestit e haut encamarlat sus un chivau miei sang qui arrenilhava en torcint lo còth. (...)

*Trenta mila ombras, trenta mila vençuts, trenta mila condemnats devath la mauhasèca nueit de cap tà l'Alemanha. N'avèm pas la fòrça de parlar enter nosauts. Jo que vedí ronds e estelas vèder e estupàs devant los mens uelhs e, dens lo men flaquèr, que'm pensavi : Se cades, qu'ès **mort** ! » E la negror de la **mort**, qu'ei mei escura e de quant ! que la nueit deu despatriament. (...) Tà'm desbrombar la hami, lo degrèu d'aquera baishada tà l'in.hèrn, que guinhavi lo cèu, que pensavi au passat, que pregavi Diu de'm sostenèr suus mens praubes pès e, a còps, l'estelòta que me n'arridè e que pensavi a la canta deu crofetaire d'Aussavièla qui avè crubat un esclat dens lo cap a Verdun e qui cantava tan clar devath lo higuèr de noste.*

« A la guèrra lo qu'i va,

Lo qu'i va non torna guaire ! »

*ce disè lo crofetaire. E que'm vedí **mort** au còrn deu varat. Qu'ei l'auficièr deu chivau negre qui m'avè **tuat**.*

*« Roger qu'ei **mort** ! » ce disèn las vielhòtas, devant lo portalèr. E que m'espavi.*

*« B'ei totun lèd un **mort** ! » Qu'aví la boca com un trau negre e que la cruchetavi abans de tornar partir. Que'm chacavi la pèth deu punhet tà saber s'èri adromit o se saunejavi. E la **dolor** deu cavilhar qui se m'escarronhava que'm tirava de la mea holia. E qu'anavi, negat e portat per lo briu terrible de trenta mila presonèrs.*

Acabem dab quauques sovenirs de familha,

Un pairbon, vadut com Jan deu Sabalòt abans la fin deu sègle 19^{au}, qu'avè aparat aquera guèrra. En 39, qu'estó mobilizat tornar. Au parat d'ua permission, qu'estó envitat a ua pelèra de familha. Que's prenó lo fesilh, qu'anè au bòrd de l'arriu... e que's hasó sautar lo cap ! La memòria familhau qu'a dit que non volè pas tornar viver l'in.hèrn de las trencadas.

Hemnas tanben qui an perdut lo pair, un hrai, lo parion, hemnas qui s'ac an virat entà har vèler l'endret dab l'òmi au front o presonèr, hemnas lo còr herit qui an vist lo hilh partir en Argèria. Quant de traumatismes !

La guèrra de 1870 n'a pas deishat hèra de sovièrs sonque, com s'escadó en la bèra familha, au hons d'ua tireta, lo liberet militar, mustra d'aquera mobilizacion.

De las guèrras napoleonianas que'ns demora sustot un sarròt de cançons... en francés.

Au darrèr d'aver parlat dab abonde deu sègle 19^{au} qui cau conéisher entà comprèner lo destin de las lengas de França, qu'avem amuishat quin las guèrras e son honts de sofrença e mei que tot de mort. En aqueste Tornar tresau que vam véder que lo petit pòple e pateish mentre que daubuns e s'enriqueishen. Com lo còp passat, que començaram dab las cançons.

I- Petits, praubes...

*Ieu soi un **paure** conscrit ... (LCL)*

*(...) nosauts qu'èm los petits (...)
Nosauts qu'èm **praubòts** ... (NQP)*

*(...) Les **petits** soldats vont chercher leur tombe.
Nous autres **pauvres** purotins... (CC)*

*(...) je ne suis pas sur terre
Pour tuer des **pauvres** gens... (LD)*

A comptat deu sègle 19^{au}, dab la pujada de las ideas marxistas, un concèpte navèth que designarà los **petits** e los **praubes** : los proletaris.

II- Profieitaires...

*(...) C'est malheureux de voir sur les grands boulevards
Tous ces gros qui font la foire (...)
(...) Tous les camarades sont enterrés là
Pour remplir les poches de ces messieurs-là... (...)
(...) Les petits soldats vont chercher leur tombe... (CC)*

Joan deu Sabalòt qu'avè a tot segur entenut e cantat aquera cançon pr'amor qu'escrui :
*(...) E tot aquò ta qué ? Tà pleiar las caucetas
De quauques maquerons... (NQP)*

En lo briu de las ideas progressistas, que sortim de véder los proletaris ; a l'opausat que seràn los capitalistas.

III- Quauquas chifras...

Qu'avem recuperat chifras qui son aproximativas e qui balham shens poder verificar-las :

País	Populacion	Nombre de tuats	Percentatge
Còrsa	320000	40000	12,5 %
País Vasco Nòrt	200000	20000	10 %
Bretanha	3000000	240000	8 %
Occitania + Catalonha Nòrd	10000000	600000	6 %

Avisà's : los percentatges que son hèits per rappòrt a la populacion globau. Si'us volem per rappòrt au nombre de sordats mobilizats que cau au mensh multiplicar per quate ! Que haré donc 50 % taus Còrses (la mieitat deus sordats!), 40 % taus Bascos, 32 % taus Bretons, 24 % taus occitans. Vertadèrament esvarjant !

Entà clavar :

Que pensam que s'ac valè de balhar endom a la purmèra guèrra mondiala en har totun ua petita plaça a las autas. Bèth temps a, en mantuas familhas, lo pairan qu'èra un pelut de la guèrra de 1914, lo pair presonèr en Alemanha e lo hilh mobilizat en Argèria. A cada generacion la soa guèrra ! La memòria qu'avè flaquejat mes au devant que i èra la guèrra de 1870 e de segur las guèrras napoleonianas !

Per las annadas 1960, l'eslogan « Hètz l'amor purmèr que la guèrra » que semblava anonciar la fin deus conflictes grans. Malaja, en dehòra d'Euròpa, guèrras sovent crudèus que's son aviadas e, endrets que i a, multiplicadas.

Mei que jamei que's cau donc sovièner e saber tots los deumaus umans, economics e culturaus, tots los traumatismes qui an hèit, a nòste, aqueras guèrras contemporanèas. Los monuments deus morts que son tostemps au centre de las vilas e deus vilatges entà raperar aqueths malastres. A Pau, un milierat de sordats gravats en lo marbre. Impressionant, segur, mes quan vatz en de petits vilatges de montanha qu'ei sordeish quan comparatz la lista deus tuats dab la joenessa deu moment.